

B. P. HAȘDEU ȘI ÎNCEPUTURILE FILOSOFIEI ISTORIEI ÎN ROMÂNIA

GHEORGHE UNGUREANU*

Științele istorice au cunoscut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea o dezvoltare însemnată în țara noastră, ducând în mod necesar la fundamentarea primelor concepții de filosofie a istoriei bine determinate.

Și până la Alexandru și Bogdan Petriceicu Hașdeu s-au remarcat unele idei de filosofie a istoriei la mari cărturari români, cum ar fi: Dimitrie Cantemir, I. Heliade Rădulescu și Vasile Conta.

Cel dintâi care a abordat problemele de filosofie a istoriei a fost Alexandru Hașdeu, care deși forțat de soartă să scrie în rusă, el simțea românește și se considera el însuși român. Nu întâmplător în anul 1866, chiar dacă era fiu al Basarabiei, este ales ca membru al Academiei Române.

Sunt necesare câteva precizări referitoare la contribuția lui Alexandru Hașdeu la fundamentarea teoriei istoriei. Astfel, cărturarul consideră că istoria are două laturi: una analitică și alta sintetică, evidențind importanța deosebită a sintezei pentru determinarea succesivă a momentelor istorice și dezvoltarea progresivă a mersului istoric. Metoda pe care o recomandă Alexandru Hașdeu în știința istorică este „comparația imediată și vie dintre analiză și sinteză“, metodă căreia îi spune „didactică“. Obiectul de cercetare al științei istorice îl reprezintă, în concepția autorului, comunitățile de oameni, definind apoi aceste comunități.

Interesante sunt ideile lui Alexandru Hașdeu despre timpul istoric, care, în gândirea sa, reprezintă „ordinea comunității, care se recunoaște pe ea însăși, socotită ca parte integrantă din viața omenirii“. Definește istoria ca fiind „întregul șir al acestei vieți, luat ca un întreg compus din părți“. În istorie, spune Alexandru Hașdeu, se disting trei categorii de oameni: oameni istorici, oameni mari și mulțimea anonimă.

În discursul rostit în 1842 la Vinița (azi în Ucraina) și tradus în românește sub titlul „Problema timpului nostru“, Alexandru Hașdeu sublinia că „Istoria este motorul dezvoltării spiritului uman, condiționat de o soartă, de care el depinde și care îi cuprinde toată exteriorizarea sa cu ajutorul libertății sale proprii și nevoia subnaturală și absolută; iar principiul istoriei este tendința către existență, adică din existența în sine către existența pentru sine“.

* Universitatea din Pitești.

Pentru Alexandru Hașdeu nu există prezent, ci doar trecut și viitor, pentru că fiecare clipă actuală aparține fie trecutului, fie viitorului.

Istoria, scria cărturarul basarabean, se desfășoară după o lege pe care o numește „lege a polarizației”, conform căreia se poate explica cum descoperirile științifice și realizările practice se manifestă analog până la coincidență.

Interesantă mi se pare și concluzia la care a ajuns Hașdeu în condițiile primei jumătăți a secolului al XIX-lea, când menționa că „fără neam, cultura nu se poate dezvolta, după cum ea nu se poate dezvolta fără libertate. Prin cultură, un popor se deosebește de alte popoare, în cultură un popor își manifestă propriul său eu”.

„Cea mai înaltă posibilitate, realitate și necesitate istorică”, Alexandru Hașdeu o vede în stat. Statul „este dominarea ideii, căreia poporul se supune de bună voie, adică cu bună pază a individualității sale”. După Alexandru Hașdeu, „o organizație în spiritul umanității, în spiritul de rasă și în acela al naționalității, există cu adevărat numai în stat”¹.

După Alexandru Hașdeu, filosofia face parte dintre nevoile esențiale ale unui popor, fiindcă prin filosofie acel popor poate să-și facă conștient drumul ce-i este predestinat de sus și pe care trebuie să-l străbată în viitor. Dar Hașdeu precizează: „E rușinos pentru un popor să nu aibă nici o filosofie și să dorească orice filosofie”.

Chiar dacă asupra gândirii sale filosofico-istorice s-au exercitat influențe ruse și germane, Alexandru Hașdeu aduce totuși în filosofia istoriei contribuții personale demne de evidențiat. Studiul nostru, însă, se va concentra asupra operei fiului lui Alexandru Hașdeu, eruditul de mare reputație Bogdan Petriceicu Hașdeu.

Acesta s-a născut la 26 februarie stil vechi 1838, la Cristinești, Hotin și a murit la 25 august 1907 în castelul său de la Câmpina. Studiile și le-a făcut la Chișinău și Harcov, unde urmează dreptul, paralel cu unele cursuri la Facultatea de Litere. După absolvirea cursurilor universitare se stabilește la Cahul, în Moldova, în 1856, unde ocupă un post de magistrat la tribunalul din acest oraș. Părăsește după un an Basarabia și se stabilește la Iași, unde desfășoară o intensă activitate publicistică.

Încă de pe băncile facultății, Hașdeu este pasionat de cunoaștere, mai ales pentru istoria neamului său, schițând o mitologie a dacilor, un studiu asupra originii doinei precum și un studiu pe problema infinitului și despre teoria lui G. Cuvier.

În perioada ieșeană conduce reviste cum ar fi: „România” (1858-1859), „Fontana de istorie română” (1859), „Foița de istorie și literatură română” (1860) și „Lumina” (1862-1863).

Destituit din învățământ în urma publicării unor amintiri pe care contemporanii le considerau scandaloase, Hașdeu se mută la București, unde este numit director general al Arhivelor Statului (1878). Încă din 1864 a fost numit în „Comisiunea Documentală”, iar în 1874 ocupă catedra de filologie comparată la Facultatea de Filosofie din București, și în capitala țării își continuă activitatea publicistică, editând revistele „Traian”, „Columna lui Traian” și „Revista Nouă”.

Pentru activitatea sa științifică, B. P. Hașdeu a fost ales membru al Academiei Române, membru onorific al Academiei din Petersburg, al Academiei Literare Sârbești și al Societății Lingvistice din Paris.

¹ Alexandru Hașdeu, *Problema timpului nostru*, 1938, p. 27, apud N. Bagdasar, *Istoria filosofiei românești*, Societatea Română de Filosofie, București, 1940, p. 322-333.

În 1888, marele cărturar suportă o imensă durere prin pierderea unicei și genialei sale fiice Iulia, care piere de tuberculoză. Cu sănătatea zdruncinată, Hașdeu se cufundă în spiritism, retrăgându-se la castelul său din Câmpina, unde moare la 25 august 1907.

Lucrarea fundamentală a lui B. P. Hașdeu, în care a tratat problemele de filosofie a istoriei, a fost *Istoria critică a românilor*.

Bun cunoscător al istoriei universale, cărturarul român face în scrierile sale frecvente referiri la filosofia istoriei a lui Vico, la „Marele Bacon“, la cercetările lui Niebuhr asupra antichității romane, ajungând până la Ranke, Macaulay și Görres.

De asemenea, s-a simțit atras de ideile pozitivismului lui A. Comte, de teoria evoluționistă a lui Darwin, de ideile lui Buckle despre influența naturii asupra istoriei și aprecia în mod deosebit doctrina lui H. Spencer în domeniul cunoașterii, căreia îi este consacrat tomul al II-lea din *Istoria critică a românilor*. Hașdeu a folosit ideile gânditorilor amintiți pentru a-și atinge scopurile propuse: edificarea științei istorice și stabilirea adevărului istoric.

Concepția lui Hașdeu tinde spre generalizarea faptelor și manifestărilor de viață istorică, pe care le înscrie unei sfere cuprinzând dezvoltarea și progresul în societatea omenească. Concepția despre istorie a lui B. P. Hașdeu se constituie treptat, în mai multe etape, prin adăugarea unor elemente noi pe măsura progreselor înfăptuite în științele naturii, dar și în istorie. După propria-i mărturisire, concepția sa este pozitivismul istoric, recunoscând că s-a călăuzit de faptele și datele verificabile prin știința experimentală. Pozitivismul istoric „probează materia prin experiență, probează spiritul prin raționament și probează prin experiment și prin raționament ceea ce este materia și spiritul totodată”².

B. P. Hașdeu subliniază necesitatea, pentru cercetătorul istoric, de a ține seama de interacțiunea legilor științelor fizice și cele sociologice. Pe bună dreptate, notează el, „nu ne închipuim că poate fi cineva istoric în lipsă de orice studiu preparatoriu în științele biologice și sociologice, fără să fi citit un singur bucheriu afară de Șincai, „Magazinul istoric“ și un calendar al răposatului Asachi”³. Așadar B. P. Hașdeu insistă să evidențieze că natura și istoria nu sunt domenii inseparabile, despărțite prin legi rigide, ci acționează una asupra alteia. Deasupra lor însă există Providența care cârmuiește tot ceea ce există în natură și societate și care face posibil progresul omenirii.

Cărturarul român are o concepție totalizatoare despre istorie, folosind toate datele pe care i le putea oferi știința istoriei în dezvoltarea ei („mă preocupă regula, norma, totalitatea”).

Subliniind importanța „complexului bio-sociologic“ pentru a pune în evidență existența unor legi din domeniul naturii fizice și a cărei acțiune asupra istoriei nu poate fi pusă la îndoială, autorul scrie însă că există și legi sociologice pe baza cărora poate fi urmărit progresul în istorie⁴.

² B. P. Hașdeu, *Materia, spiritul și divinitatea. Pozitivismul istoric*, în „Columna lui Traian“, nr. 98 /1873, p. 144, apud *Istoria filosofiei românești*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1972, p. 469.

³ B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1875, p. XI, apud B. P. Hașdeu, *Scrieri filosofice*, ediție îngrijită de Vasile Vetișanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 17.

⁴ *Istoria filosofiei românești* vol. I, Editura Academiei Române, București, 1972, p. 470.

Mircea Eliade, în lucrarea *Bogdan Petriceicu Hașdeu, Scrieri literare morale și politice*, îl considera pe istoric nici mai mult nici mai puțin decât „geniu romantic”. Această apreciere pornea de la interesul lui Hașdeu pentru trecutul istoric, pe care uneori îl idealizează mergând pe calea deschisă de N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, care s-au remarcat prin evocarea epocilor glorioase ale neamului românesc.

În privința influenței pe care o are factorul natural asupra istoriei, B. P. Hașdeu pornește de la ideile pozitivistice ale lui Buckle, potrivit cărora, istoria umană este determinată de factorul geografic, de condițiile naturale ale fiecărui popor, dar face o corecție și o adăugire esențială pentru problema în discuție. Astfel, Hașdeu consideră că lui Buckle îi scapă o serie de factori (în afara celui geografic) care au aceeași importanță în determinarea istoriei. „Natura este, așadar, unul din factorii determinanți ai istoriei, dar nu unicul. Între istorie și natură se interpun și alți factori pe care gânditorul englez nu-i observă; dar în lipsa cărora nu putem avea decât o imagine trunchiată a procesului istoric”⁵. Gânditorul român susține că „istoria este un domeniu în care se intersectează factorii naturali cu cei de origine socială, subliniind că alături de climă există ginta, apoi instituțiile, personalitățile și ideile mari, rar și Providența. Istoria mai este străbătută și de întâmplare, cu rol bine definit, întrucât hazardul cel aparent este întotdeauna în fond o lege istorică”⁶.

Trecerea de la poziția romantică la cea criticistă se reliefează din cele scrise de B. P. Hașdeu: „Originea unui popor este câteodată obscură, în orice caz cere o prealabilă cercetare, principii sau dinastii trec și se uită, tărâmul rămâne singur, neclintit în mijlocul tuturor vicisitudinilor, izbindu-ne de la cea dintâi privire și nedezmintindu-se niciodată”⁷.

B. P. Hașdeu a fost preocupat de cunoașterea „originilor”, a protoistoriei și a celor mai îndepărtate perioade ale istoriei naționale. Procesul istoriei, spunea gânditorul român, nu este încă detașat de eroul care-i imprimă un anumit curs. Viața acestui erou, „chiar în puterea căderii, ea tot încă este mult mai mare decât tremurinzii pigmei care calcă sub picioare cadavrul”. Istoria reține numai „perspectiva și coloritul” faptelor⁸.

Din punct de vedere metodologic B. P. Hașdeu afirmă că rămâne adept al metodei experimentale, admitând ca bază de discuție doar realitatea.

Rămâne, totuși, confuză concepția lui privitoare la istorie. A preluat teza lui Wallace în privința rolului Providenței în istorie, dar se declară, în același timp, adept al lui Darwin și al teoriei evoluționiste a acestuia. El caută totuși să explice acența situație făcând apel la teoria spiritualistă despre o „intelligență supremă”, care imprimă o ordine existenței și care este Providența. „Omul fiind materie și spirit totodată, legea lui Wallace (e vorba de selecția providențială a lui Wallace opusă selecției naturale a lui Darwin n.a.) este o demonstrație materială a creșterii umane sub conducerea Providenței”⁹.

Gânditorul român subliniază că oamenii mari, personalitățile, pot mărgini acțiunile naturii. El consideră că este suficient să apară o idee pentru ca să apară și o

⁵ B. P. Hașdeu, *Scrieri filosofice*, ediție critică de Vasile Vetișanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 19.

⁶ *Ibidem*, p. 19.

⁷ B. P. Hașdeu, *Istoria*, în „Foița de istorie și literatură”, Iași 1860, p. 171.

⁸ *Istoria filosofiei românești*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1972, p. 472.

⁹ B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1875, vol. II, p. 13.

doctrină ce influențează mersul istoriei. Exemplifică, în acest sens, cazul lui Mohamed căruia i se datorează Coranul.

Intervenția personalităților în istorie se va produce „după măsura timpului și a locului“, după accidentele locale și nu în mod arbitrar și lipsită de o anumită necesitate istorică.

B. P. Hașdeu scria că „natura nu ucide liberul arbitru, nu împiedică progresul, nu oprește realizarea celor mai frumoase tendințe ale unei națiuni; dar ea le imprimă o direcțiune, o direcțiune adesea întreruptă și apoi reînnoată din interval în interval, iar supradicțiunea tuturor direcțiunilor climaterice parțiale, precum și toate câte rămân nestrăbătute pentru cugetul omului este în providență“¹⁰.

În condițiile în care unii contemporani de-ai săi îl numeau „spiritualist“ (Șt. Mihăilescu), „discipol al lui Wallace“ (D. Laurean), „elev al lui Vico“ (A. Demetrescu) B. P. Hașdeu susținea că rămâne adeptul metodei experimentale, pornind întotdeauna numai de la realitate. În această realitate, „mai presus de lucrurile cele pipăite cu degetul, se manifestă o forță conducătoare omniprezentă inexprimabilă, pe care omului nu-i este dat să o cunoască dar pe care el nu poate să n-o recunoască“¹¹. El consideră că evoluția în istorie se datorește acestei forțe care este Providența. Pe Herbert Spencer, care ar fi disociat cel dintâi sfera cunoscutului de sfera „necunoscutului recunoscutibil“, savantul român îl consideră ca fiind cel mai adânc cugetător al secolului al XIX-lea.

B. P. Hașdeu s-a declarat fățiș adept al teoriei lui Darwin, scriind: „Am fost totdeauna darwinist. Darwin a descoperit marea lege a evoluțiunii speciei omenești întregi din animalul inferior. Această corelațiune între individ și între specie este singura temelie adevărat științifică, singurul pedestal pe care se poate așeza și pe care trebuie să fie așezată filosofia istoriei“¹².

De aici autorul deduce că între dezvoltarea istorică a omenirii și cea a individului există similitudini; prima ar trece prin trei faze: copilăria, bărbăția și bătrânețea. Prin aceste afirmații B. P. Hașdeu relua teoria în esență organicistă a lui Vico, pe care încerca să o întărească cu teza lui Darwin privind relația dintre individ și specie, dintre ontogenie și filogenie.

Istoria, scria cărturarul român, trece prin anumite faze, întocmai ca individul. Totuși, Hașdeu a simțit nevoia să explice cui i se datorește o astfel de evoluție în istorie, de ce unele popoare cunosc o dezvoltare superioară altora. Explicația o găsește în teoria spiritualistă despre o „intelență supremă“ care imprimă o ordine existenței.

Această intelență este, în gândirea autorului, Providența pentru că „Omul fiind materie și spirit totodată, legea lui Wallace (selecția providențială a lui Wallace opusă selecției naturale a lui Dawin - n. a.) este o demonstrațiune materială a creșterii umane sub conducerea Providenței“¹³. Hașdeu scria că Providența a acționat esențialmente atât în mediul natural, cât și în cel social. „Această acțiune a Providenței, deși continuă, totuși nu impune umanității, ginții, poporului sau individului vreo direcțiune necesară, ci-i facilitează numai posibilitatea de a merge mai bine sau mai iute, posibilitatea de a ajunge mai sus sau mai departe, posibilitatea de a lupta cu succes

¹⁰ *Ibidem*, p. 181.

¹¹ *Ibidem*, p. II.

¹² B. P. Hașdeu, *Sarcasm și Ideal*, București, 1897, p. 19-20 și p. 38.

¹³ Idem, *Istoria critică a românilor*, București, 1875, vol. II, p. 13.

contra naturii, o simplă posibilitate, rămânând în responsabilitatea omului de a-și împlini misiunea sau a o neglija, a face mai mult sau mai puțin, a se ridica sau a cădea¹⁴.

Gândirea hașdeeană în domeniul filosofiei dar și al istoriei se bazează pe cunoașterea temeinică a literaturii de specialitate din epocă. Există o orientare teoretică în gândirea sa, chiar dacă aceasta nu este pe deplin originală, fiind influențată de numeroasele curente de gândire cu care a venit în contact. Hașdeu a căutat să evidențieze legitatea progresului istoric în profunzimea lui și își exprimă încrederea în posibilitatea omului de a cunoaște evoluția istorică.

Cu ezitări, influențe și contradicții, B. P. Hașdeu a scris o operă științifică de care nu se poate face abstracție. Cel puțin în domeniul filosofiei istoriei, el este în țara noastră unul din deschizătorii de drumuri și acest fapt trebuie să-i fie recunoscut cu onestitate.

¹⁴ Idem, *Reacțiunea omului contra naturii*, p. 19-20, apud N. Bagdasar, *Istoria filosofiei românești*, București, Societatea Română de Filosofie, 1940, p. 327.